

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра прикладної соціології та соціальних комунікацій

"ЗАТВЕРДЖУЮ"

Проректор з науково-педагогічної роботи

Олександр ГОЛОВКО

Сергій 2022 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

Девіантна поведінка в інтернет-просторі

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти другий магістерський рівень

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

освітня програма Цифровий соціум

вид дисципліни вибіркова

факультет Соціологічний

2022 / 2023 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету (інституту, центру)

"_15_" __червня_ 2022 року, протокол № 7

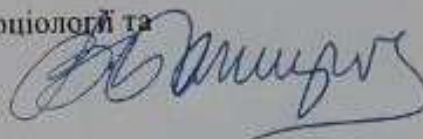
РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

Скориніна-Погребна Ольга Володимирівна, доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій

Програму схвалено на засіданні кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій

Протокол від "27" квітня 2022 року № 3

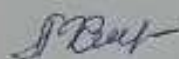
В.о. завідувача кафедри прикладної соціології та
соціальних комунікацій

Віль БАКІРОВ

Програму погоджено з гарантом освітньої програми «Цифровий соціум»

Гарант освітньої програми
«Цифровий соціум»

Лариса ХИЖНЯК

Програму погоджено науково-методичною комісією соціологічного факультету
Протокол від «21» червня 2022 року № 10

Голова науково-методичної комісії
соціологічного факультету

Юлія СОРОКА

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни “Девіантна поведінка в інтернет-просторі” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності (напрямку) 054 Соціологія, освітньо-професійної програми «Цифровий соціум».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні проблеми, зміст, вид, психологічні чинники та особливості девіантної поведінки в інтернет просторі.

Програма навчальної дисципліни складається з таких тем:

Тема 1. Девіантна поведінка як предмет наукового пізнання.

Тема 2. Нормативна регуляція соціальної поведінки та поведінкові відхилення.

Тема 3. Психологічні особливості Інтернету та віртуальної комунікації

Тема 4. Особливості прояву девіантної поведінки в інтернет середовищі.

Тема 5. Інтернет-залежність як соціально-психологічне явище.

Тема 6. Агресивна поведінка як передумова кібербулігу в мережевому спілкуванні.

Тема 7. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни: ознайомлення студентів із основними проблемами, змістом, видами, психологічними чинниками та особливостями девіантної поведінки в інтернет просторі.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни:

1. Оволодіння поняттями «соціальна норма» і «девіантна поведінка».
2. Формування знань про закономірності чинники та механізми виникнення девіацій, проблем фізіологічних та психологічних механізмів основ психічної діяльності та загальні закономірності розвитку особистості.
3. Ознайомлення із основними типами девіантної поведінки в інтернет просторі;
4. Формування уміння здійснювати аналіз особливостей особистості із девіантною поведінкою.
5. Формування здатності протистояти девіантним впливам в інтернет просторі.

1.3. Кількість кредитів – 4

1.4. Загальна кількість годин – 120

1.5. Характеристика навчальної дисципліни
Нормативна

Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
1-й	1-й
Семестр	
2-й	2-й
Лекції	
16 год.	6
Практичні, семінарські заняття	
16 год.	6
Лабораторні заняття	
-	-
Самостійна робота, у тому числі	
88 год.	108
Індивідуальні завдання	
-	

1.6. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми Цифровий соціум, студенти мають:

1.6.1 Набути загальних компетентностей	ЗК03. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).
1.6.2 Набути спеціальних компетентностей	СК01. Здатність аналізувати соціальні явища і процеси. СК06. Здатність дотримуватися у своїй діяльності норм професійної етики соціолога та керуватися загальнолюдськими цінностями.
1.6.3 Демонструвати програмні результати навчання	ПР01. Аналізувати соціально-явища і процеси, використовуючи емпіричні дані та сучасні концепції і теорії соціології. ПР02. Здійснювати діагностику та інтерпретацію соціальних проблем українського суспільства та світової спільноти, причини їхнього виникнення та наслідки. ПР04. Застосовувати наукові знання, соціологічні та статистичні методи, цифрові технології, спеціалізоване програмне забезпечення для розв'язування складних задач соціології та суміжних галузей знань. ПР05. Здійснювати пошук, аналізувати та оцінювати необхідну інформацію в науковій літературі, банках даних та інших джерелах. ПР07. Вирішувати етичні дилеми відповідно до норм професійної етики соціолога та загальнолюдських цінностей.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Лекції з курсу проводяться в онлайн форматі

Розділ 1. Теоретичні аспекти девіантної поведінки

Тема 1. Девіантна поведінка як предмет наукового пізнання.

Зміст поняття «девіантна поведінка» у сучасній науці. Теоретичні підходи до аналізу девіантної поведінки: філософський, правовий, соціологічний, біологічний, психологічний, педагогічний. Класифікація видів девіантної поведінки (1. Ізольовані, сімейні. 2. Стійкі та нестійкі. 3. Стихійні та сплановані. Структуровані (організовані) та неструктуровані (слабкоорганізовані). 4. Експансивні та неекспансивні. 5. Альтруїстичні та егоїстичні. 6. Усвідомлювані та неусвідомлювані. 7. Первинні та вторинні девіації)

Тема 2. Нормативна регуляція соціальної поведінки та поведінкові відхилення.

Поняття соціальних норм, їх роль у соціалізації індивіда. Функції соціальних норм. Класифікація соціальних норм. Регулювання соціальних взаємин. Особливості соціальної ситуації розвитку підлітків. Поняття нормативної регуляції поведінки та її вплив на поведінку особистості. Поведінкові відхилення.

Поняття про детермінацію девіантної поведінки. Основні підходи до пояснення причин девіантної поведінки: психоаналітичний, когнітивний, гуманістичний. Зовнішні умови соціального середовища як причини девіантної поведінки. Внутрішньоособисті причини девіантної поведінки. Чинники, що зумовлюють девіантну поведінку особистості: соціальні, соціальнопсихологічні, психолого-педагогічні, індивідуально-психологічні.

Тема 3. Психологічні особливості Інтернету та віртуальної комунікації

Психологічні особливості Інтернету. Дослідження віртуальної комунікації. Психологічні особливості віртуальної комунікації. Віртуальні соціальні мережі.

Особистість та спільноти інтернет-середовища. Гендерні та вікові характеристики користувачів Інтернету. Мотивація користувачів Інтернету. Особистісні особливості користувачів Інтернету. Особливості самопрезентації у віртуальній реальності. Конструювання «віртуальної ідентичності» – дефіцитарний та креативний підхід. Особливості візуальної самопрезентації в Інтернеті. Типологія Інтернетспільнот. Фази формування Інтернет-спільноти.

Розділ 2 . Форми девіантної поведінки в інтернет просторі

Тема 4. Особливості прояву девіантної поведінки в інтернет середовищі
 Поняття девіантної поведінки та її специфіка у мережі Інтернет. Типологія девіантної поведінки в Інтернеті. Чинники девіантної поведінки в Інтернеті. Мотивація хакерства, як специфічної форми девіантної поведінки в Інтернеті. Прагнення до нетипової, ненормативної поведінки. Засоби спілкування в Інтернеті за ступенем інтерактивності.

Тема 5. Інтернет-залежність як соціально-психологічне явище.
 Стан проблеми залежності від Інтернету в сучасній психологічній науці. Дослідження проблеми психології залежності від Інтернету як поведінкової адикції у зарубіжній літературі. Виникнення Інтернет-залежності як наслідок зниження психологічної стійкості особистості. Критерії інтернет-залежності. Методи діагностики Інтернет-залежності. Комп'ютер як об'єкт залежності. Особистісні особливості Інтернет-залежних. Модель Інтернет-залежності К. Янг. Когнітивно-біхевіоральна модель Інтернет-залежності.

Тема 6. Агресивна поведінка як передумова кібербулінгу в мережевому спілкуванні.
 Агресія: поняття, характеристики, елементи. Джерела та чинники агресивної поведінки. Класифікація видів агресії. Поняття булінгу. Механізми, які спричиняють розповсюдження булінгу. Форми булінгу. Типологія кривдників (булерів). Аналіз проблеми агресивної поведінки у соціальних , його специфіка в обставинах мережевого спілкування. Причини агресивної поведінки і її вплив на спілкування в соціальних мережах. Поняття «кібербулінг» як новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо); наукові позиції вітчизняних та зарубіжних учених щодо розуміння сутності кібербулінгу в мережевому спілкуванні.

Тема 7. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності
 Злочинність у віртуальному просторі – крадіжки, шахрайства, вимагання. Визначення таких явищ, як віртуальний простір, кіберзлочинність, комп'ютерні злочини, кібертероризм. Кіберзлочинність – незаконні дії, які здійснюються людьми, що використовують інформаційні технології для злочинних цілей. Серед основних видів кіберзлочинності виділяють поширення шкідливих програм, злом паролів, крадіжку номерів кредитних карт і інших банківських реквізитів, а також поширення протиправної інформації через Інтернет.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7						
Розділ 1. Теоретичні аспекти девіантної поведінки												
Тема 1. Девіантна поведінка як предмет наукового пізнання.	14	2	2	0		10	12				12	

	14	2	2	0		10	14		2			12
--	----	---	---	---	--	----	----	--	---	--	--	----

Тема 3. Психологічні особливості Інтернету та віртуальної комунікації	14	2	2	0		10	16	2				14
Разом за розділом 1	42	6	6	0		30	56	2	2			52
Розділ 2 . Форми девіантної поведінки в інтернет просторі												
Тема 4. Особливості прояву девіантної поведінки в інтернет середовищі	20	4	2			14	16	2				14
Тема 5. Інтернет- залежність як соціально- психологічне явище	18	2	2			14	16		2			14
Тема 6. Агресивна поведінка як передумова кібербулігу в мережевому спілкуванні	22	2	4			16	18	2	2			14
Тема 7. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності	18	2	2			14	14					14
Разом за розділом 2	78	10	10			58	64	4	4			56

Усього годин	120	16	16			88	120	6	6			108
--------------	-----	----	----	--	--	----	-----	---	---	--	--	-----

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин денна	Кількість годин заочна
1	Семінар 1. Девіантна поведінка як предмет наукового пізнання. Нормативна регуляція соціальної поведінки та поведінкові відхилення. Завдання семінару: Охарактеризувати поняття «поведінкова норма» та «девіантна поведінка». Сутність девіантної поведінки. Нормативна регуляція поведінки в соціумі та інтернет просторі. Види соціальних відхилень. Питання до обговорення: 1. Розкрийте зміст поняття «девіантна поведінка» у сучасній науці. 2. Які підходи існують до аналізу девіантної поведінки (філософський, правовий, соціологічний, біологічний, психологічний, педагогічний). 3. Охарактеризуйте види девіантної поведінки. 4. Що таке первинні та вторинні девіації. 5. Розкрийте зміст поняття соціальних норм, їх роль у соціалізації індивіда. 6. Які функції соціальних норм? 7. Дайте класифікацію соціальних норм. 8. Охарактеризуйте поняття про детермінацію девіантної поведінки. 9. Опишіть зовнішні умови соціального середовища як причини девіантної поведінки. 10. Опишіть внутрішньоособисті причини девіантної поведінки. 11. Які чинники зумовлюють девіантну поведінку особистості (соціальні, соціальнопсихологічні, психолого-педагогічні, індивідуально-психологічні).	2	
2	Семінари 2. Поняття, критерії та ознаки маніпуляції в медіапросторі. Завдання семінару: Маніпуляції в медіа-просторі. Прийоми медіа маніпуляцій. Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа. Принципи маніпуляції Р. Чалдіні та їх прояви в інтернет просторі. Питання до обговорення: 1. Які інструменти впливу медіа існують (переконування; навіювання; наслідування; психологічне зараження; маніпулювання). 2. Що таке маніпулятивні прийоми? Наведіть приклади. 3. Охарактеризуйте прийоми медіа маніпуляцій.	2	2

	4. Що представляє критичний підхід до медіатексту? 5. Які запитання передбачає критичний підхід до медіатексту? 6. Перерахуйте та охарактеризуйте маніпулятивні принципи Р. Чалдіні. Практичні завдання Знайти відео публічних людей, в яких прослідковується використання впливів Чадліні. Охарактеризувати та обґрунтувати свій вибір. Знайти інтерв'ю публічних людей, в яких прослідковується використання впливів Чадліні. Охарактеризувати та обґрунтувати свій вибір. Створити маніпулятивний текст, якому використано мінімум 3 принципи Чадліні.		
3	Семінар 3. Психологічні особливості Інтернету та віртуальної комунікації. Завдання семінару: 1. Особистість та спільноти інтернет-середовища. 2. Гендерні характеристики користувачів Інтернету. 3. Мотивація користувачів Інтернету. 4. Вікові характеристики користувачів Інтернету 5. Особливості самопрезентації у віртуальній реальності: адекватна чи девіантна. Питання до обговорення: 1. Який вплив чинить Інтернет на особистість? 2. В чому переваги та недоліки віртуальної комунікації. 3. В чому вплив соціальних мереж на особистість та різні види комунікації. 4. Девіантна поведінка в віртуальній комунікації. 5. Чи є відмінності в користуванні інтернетом у чоловіків та жінок. 6. Які мотиви користування інтернетом? 7. Що таке мовна агресія та які її види існують. 8. Які вікові особливості користування інтернетом. Практичні завдання 1. Скласти анкету для виявлення психологічних особливостей користувачів інтернету. 2. Здійснити опитування серед користувачів стосовно їх інтересів в інтернет просторі. Сформулювати висновки. 3. Вступити в різні інтернет спільноти та проаналізувати особливості комунікації в групах стосовно агресивної, впевненої та невпевненої поведінки. Проаналізувати особливості мовної агресії в спільнотах. 4. Скласти самопрезентацію особистості та	2	

	представити її на занятті. Здійснити аналіз стосовно позитивних та негативних особливостей образу. Припустити, як можна змінити самопрезентацію, щоб вона мала вигляд девіантної.		
	Разом за Розділом 1	6	2
4	Семінар 4. Особливості прояву девіантної поведінки в інтернет середовищі. Завдання семінару: 1. Специфіка девіантної поведінки у мережі Інтернет. 2. Типологія девіантної поведінки в Інтернеті. Види девіантної поведінки в медіа просторі 3. Чинники девіантної поведінки в Інтернеті. 4. Мотивація хакерства. 5. Шахрайство в інтернеті. 6. Залежність від інтернету та її види. 7. Засоби спілкування в Інтернеті за ступенем інтерактивності., як специфічної форми девіантної поведінки в Інтернеті. Прагнення до нетипової, ненормативної поведінки. Питання до обговорення: 1. Які особливості девіантної поведінки у мережі Інтернет? 2. Перерахуйте види девіантної поведінки в медіа просторі 3. Що таке хакерство. 4. Опишіть мотивацію хакерства. 5. Що таке шахрайство в інтернеті. 6. Залежність від інтернету та її види. 7. Комунікативне шахрайство в Інтернеті, засоби протистояння нетиповій комунікації в соціальних мережах. Практичні завдання. 1. Знайти та охарактеризувати типи шахрайства в інтернеті. 2. Знайти приклади комунікативного шахрайства як девіантної форми поведінки. 3. Мовна агресія та її приклади в інтернет комунікації. Охарактеризувати її типи.	2	2
5	Семінар 5. Інтернет-залежність як соціально-психологічне явище Завдання семінару: 1. Стан проблеми залежності від Інтернету в сучасній науці. 2. Дослідження проблеми психології залежності від Інтернету як поведінкової девіації.	2	

	3. Виникнення Інтернет-залежності як наслідок зниження психологічної стійкості особистості. 4. Критерії інтернет-залежності. 5. Методи діагностики Інтернет-залежності. 6. Особистісні особливості Інтернет-залежних. Практичні завдання. 1. Напишіть взятий текст-роздум щодо причин та критеріїв інтернет-залежності, відповідаючи на запитання (послідовність запитань можна змінювати та додавати свої). 2. Які особистісні особливості Інтернет-залежних? 3. Які компетентності та навички, на ваш погляд, необхідні для протистояння інтернет-залежності? Які особистісні якості вам необхідні для того, щоб уникнути можливої інтернет-залежності? За якими критеріями ви можете визначити Інтернет-залежних?		
6	Семінари 6-7. Агресивна поведінка як передумова кібербулігу в мережевому спілкуванні. План: 1. Агресія: поняття, характеристики, елементи. 2. Джерела та чинники агресивної поведінки. 3. Класифікація видів агресії. 4. Поняття булінгу. Форми булінгу. 5. Причини агресивної поведінки і її вплив на спілкування в соціальних мережах. 6. Поняття «кібербулінг» як новітня форма агресії. Запитання для контролю знань. 1. Розкрийте сутність поняття «агресія». 2. Які елементи агресії ви можете назвати. 3. Перерахуйте джерела та чинники агресивної поведінки. 4. Які види агресії існують? 5. Розкрийте сутність поняття «булінг». 6. Перерахуйте форми булінгу. 7. Причини агресивної поведінки і її вплив на спілкування в соціальних мережах. 8. Розкрийте сутність поняття «кібербулінг». 9. В яких формах проявляє себе кібер-агресія (Тролінг; Кібермобінг; Астротурфінг). Практичні завдання. 1. Знайти різні форми агресивної та впевненої поведінки в інтернет просторі. 2. Описати, чому, з вашої точки зору, це агресивна або впевнена форма поведінки.	4	2

7	Семінар 8. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності. План: 1. Злочинність у віртуальному просторі – крадіжки, шахрайства, вимагання. 2. Визначення таких явищ, як віртуальний простір, кіберзлочинність, комп'ютерні злочини, кібертероризм. 3. Кіберзлочини як загроза для кожного 4. Кіберзлочинність – незаконні дії, які здійснюються людьми, що використовують інформаційні технології для злочинних цілей. 5. Основні види кіберзлочинності (поширення шкідливих програм, злом паролів, крадіжку номерів кредитних карт і інших банківських реквізитів, поширення протиправної інформації через Інтернет). 6. Як вберегти себе від кіберзлочинів. Запитання для контролю знань. 1. Що таке Кардинг 2. Що таке Фішинг 3. Що таке Вішинг . 4. Що таке Онлайн-шахрайство. 5. Що таке Піратство. 6. Що таке Кард-шарінг. 7. Що таке Соціальна інженерія. 8. Що таке Мальваре. 9. Що таке Протиправний контент . 10. Що таке Рефайлінг .	2	
	Разом за Розділом 2	10	4
	Разом	16	6

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин денна
1	Робота з підручниками	13
2	Робота з науковою літературою	13
3	Робота з науковою літературою, підручниками, інтернет-джерелами, виступ на семінарі	12
4	Робота з науковою літературою, підручниками, інтернет-джерелами, виступ на семінарі	14

5	Робота з науковою літературою, підручниками, інтернет-джерелами	12
6	Робота з науковою літературою, підручниками, інтернет-джерелами, виступ на семінарі	12
7	Робота з науковою літературою, підручниками, інтернет-джерелами, виступ на семінарі	12
	Разом	88

6. Індивідуальні завдання

Немає.

7. Методи навчання

Під час викладання дисципліни використовуються такі методи: лекції, пояснення, виступи, аналіз відеоматеріалів, створення відеороликів та колажів, групові дискусії, командні ігри, підготовка презентаційних матеріалів, опрацювання навчальної та наукової літератури.

8. Методи контролю

Поточний контроль – семінарські заняття, практичні письмові роботи.

Рубіжний контроль – залік

8. Схема нарахування балів

Денна										залік	Сума
Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання											
Розділ 1			Розділ 2				Письмові робота		Разом		
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	45		80	20	100
5	5	5	5	5	5	5					

T1, T2 ... – теми розділів.

Критерії оцінювання

1. Залік. Залік передбачає презентацію та захист творчого завдання, виконання якого оцінюється у 20 балів.

Критерії оцінювання творчого завдання: грамотність, логічність, структурованість – 10 балів, самостійність, творчість та оригінальність – 10 балів.

2. Семінарські заняття. Семінарські заняття студентів передбачають такі види робіт: усна доповідь (презентація), участь у дискусії.

Усна доповідь (презентація) передбачає самостійну позааудиторну підготовку студента з певної теми на основі аналізу першоджерел та подальшу презентацію напрацьованого матеріалу під час семінарського заняття.

Участь у дискусії передбачає розвиток аналітичних навичок студентів, спрямованих на покращення соціологічної уяви, логічності і критичності мислення.

Критеріями оцінювання усної доповіді є самостійність, ґрунтовність, логічність і повнота викладу матеріалу, послідовність, наявність висновків, якість володіння студентом навчальним матеріалом.

За усну доповідь і участь у дискусіях в рамках тем студент може отримати до 5-ти балів.

Критерії оцінювання усних доповідей та участі у дискусії під час семінарів:

Низький рівень знань. Студент не оперує засвоєними поняттями, не виявляє розуміння основних положень теми.

Середній рівень знань. Студент описує явища, без пояснень наводить приклади, що ґрунтуються на власних спостереженнях, матеріалах першоджерел, розповідях викладача, виявляє знання і розуміння основних положень теми, але не формулює власні висновки.

Достатній рівень знань. Студент застосовує знання в стандартних ситуаціях, уміє пояснити явища, застосовувати теорію на практиці, узагальнювати знання, систематизувати їх, робити висновки.

Високий рівень знань. Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує його на практиці, наводить аргументи на підставі своїх думок, критично осмислює новий матеріал, порівнює концепції, знаходить протиріччя.

3. Контрольна робота. Контрольна робота – самостійна письмова робота студента, що виконується на основі платформи kahoot у формі тестування, метою якої є поточна оцінка якості засвоєння навчального матеріалу.

Контрольна робота містить блок тестів, що оцінюються у 20 балів (20 тестів). Максимальна оцінка за контрольну роботу складає 20 балів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка для чотирирівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

9. Рекомендована література

1. Дзюба Т.М. Віртуальна агресія підлітків: причини і наслідки/ Психологічна профілактика насилля і ворожості в суспільному та приватному житті: тези доповідей учасників Круглого столу(Івано-Франківськ, 5 травня 2015 року) / [редактор упорядник З. С. Карпенко]. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – С.20–24.
2. Про віртуальну освіту і соціалізацію в мережі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/5-pro-virtualnu-osvitu-i-socializaciu-v-mereji>

3. Nyland JM, Nyland PK, Corcoran L. (2018) Кіберагресія та кібербулінг: розширення мережі. У: Джаханхані Х. (ред.) Кіберкримінологія. Передові науки та технології для програм безпеки. https://doi.org/10.1007/978-3-319-97181-0_3
4. Попова О. М. Прояви вербальної агресії у ЗМІ / О. М. Попова, Л. М. Солодун. // Молодий вчений. – 2016. – №3.
5. Качмар О. В. Вербальна агресія та шляхи її подолання. – 2016. – с.55-57.
6. Формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 264 с.
7. Маніпуляція й маніпулятивні технології [Електронний ресурс] // Агенство стратегічних досліджень. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://sd.net.ua/2012/03/06/manipulyaciya-j-manipulyativni-texnologiyi.html>.
8. Коваленко А. Страх як засіб маніпулювання свідомістю в засобах масової інформації. – 2012 –с.3-4.
9. Дідик А. В. Вербальна агресія: причини та прояв // Вісник. – 2010. – №2. – с.22.
10. Макітра Я. Маніпуляція над свідомістю та політична телереклама [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2006/03/2/3072478/>.
11. Гліченко О. О. Агресивні прояви в дітей молодшого шкільного віку: механізми виникнення та корекції // Освіта Донбасу. – 2002. - №4. – С. 77-80.